

SEGYEVY DÁNIEL ZOLTÁN¹

A néprajzi térképezés reneszánsza napjainkban: A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata

Kocsis Károly – Tátrai Patrik (szerk.): *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata / Changing ethnic patterns of the Carpatho-Pannonian area*. Budapest, MTA CSFK FTI, 2015. 35 oldal + 11 térkép, harmadik kiadás.

A Magyar Tudományos Akadémia Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének térképészeti kiadványa immár harmadik kiadásban jelent meg 2015-ben.

A térképsorozat fókuszában a Kárpát-medencét és környékét magába foglaló közel félmillió km²-nyi terület anyanyelvi/nemzetiségi viszonyai állnak. Ezen a területen a 2011 körüli népszámlálások idején körülbelül 60 millió ember élt, csaknem 34 ezer településen, ebből mintegy 28 millióan a Kárpát-medence területén. A 2015 folyamán megjelent változat a mű harmadik kiadása, legfőbb újdonsága, hogy a főtérkép a 2001 körüli népszámlálások helyett már a legfrissebb, 2011 körüli adatokat ábrázolja (már ahol elérhető volt ilyen). A térképsorozat korábbi kiadásai nagy sikereket értek el, a második kiadás 2012-ben elnyerte a Szép Magyar Térkép című pályázat tudományos térképek, atlaszok szekciójának első díját, valamint a legszebb térképnek járó különdíjat is.² A kiadvány megvásárolható a nagyközönség számára, sőt a második kiadást a

¹ Segyevy Dániel Zoltán, Universität Leipzig, GSGAS, doktorandusz. E-mail: segyevy.daniel@gmail.com

² A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata (díjak): <http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon/dijak.html> (letöltés ideje: 2017. január 14.)

Nemzetpolitikai Államtitkárság eljuttatta valamennyi hazai és határon túli középiskola, valamint az összes felső tagozattal rendelkező határon túli iskola számára is.³ A térképsorozat legújabb kiadása – az előző kiadásokhoz hasonlóan – három fő szerkezeti egységből áll. Az első egység a nagyméretű, két szelvényes, 1 : 500 000-es méretarányú főtérkép, amely kördiagramos módszerrel jeleníti meg a terület etnikai térstruktúráját. Tulajdonképpen ez az aktualizált térkép a kiadvány legfőbb újítása a korábbi kiadásokhoz képest. A második szerkezeti egység a felületszínezéses, 1 : 2 200 000-es méretarányú térképsorozat, amely különböző időpontokban ábrázolja a Kárpát-medence és környékének anyanyelvi/nemzetiségi viszonyait (1495; 1784; 1880; 1910; 1930; 1941; 1960; 1990; 2001; 2011). A harmadik szerkezeti egység a magyar és angol nyelven is olvasható térképmagyarozó kísérőtanulmány. A teljes kiadvány papír-alapú, amely egy jó minőségű mappában kapott helyet. Ehhez mellékeltek egy, a térképeket elektronikus, georeferált formában tartalmazó cd-t is. Emellett a teljes kiadvány elérhető digitális formában a világhálón, díjmentesen.⁴ A kiadvány a hazai modern etnikai földrajz klasszikus ágának⁵ legfontosabb, több mint két évtizedes kutatási eredményeit szintetizáló kiadványa, amelyet az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének munkatársai állítottak össze Kocsis Károly és Tátrai Patrik vezetése alatt.

³ A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata (bemutató): <http://csfk.mta.hu/a-karpat-pannon-terseg-valtozo-etnikai-arculata-atlasz-az-akademiától-a-kulhoni-es-anyaorszagi-kozepiskoláknak/> (letöltés ideje: 2017. január 14.)

⁴ <http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/> (letöltés ideje: 2017. január 22.)

⁵ A magyar etnikai földrajz jelenlegi kutatási irányairól, tagolódásáról lásd Tátrai Patrik kiváló írását: Tátrai Patrik: Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. *Regio*, 2014/2. 45–65.

A kiadvány elhelyezése az anyanyelvi/nemzetiségi térképészetben

A kiadvány egyik legfontosabb tematikus része az 1 : 500 000-es méretarányú, két lapos főterkép. Jelenlegi ismereteink szerint korábban csak egyetlen legalább ekkora méretű és méretarányú, a teljes Kárpát-medencét lefedő, magyar kiadású néprajzi térkép vált a nagyközönség számára is elérhetővé. Ez a térkép a Bátky-Kogutowicz féle térképmű⁶ 1919-es, nyomtatott, 1 : 300 000-es méretarányú változata volt.⁷ A korabeli térképmű azonban olyan drágának bizonyult, hogy a KSH-ban dolgozó Thirring Lajos is inkább a szerkesztőkhöz fordult egy tiszteletpéldányért a két világháború között.⁸ Ehhez képest a most megjelent kiadvány mindössze 3500 forintba kerül, így bárki számára kedvező áron elérhető.⁹ A hasonló, kereskedelmi forgalomba került etnikai jellegű térképek közül az egyik legismertebb korabeli térkép¹⁰ a Magyar Történelmi Társulat gondozásában 1940-ben kiadott Erdély monográfia¹¹ mellékleteként jelent meg 1 : 500 000-es méretarányban, ez azonban az nem ábrázolta az egész Kárpát-medencét, csupán a keleti területeket. A többi korabeli kereskedelmi forgalomba került magyar néprajzi térkép kisebb, jellemzően egymilliós méretarányú kiadvány volt. Tudományos célra készültek ekkoriban más hasonló, vagy nagyobb méretű, méretarányú néprajzi térképek is, elsősorban az Államtudományi Intézetben, ezek azonban a nagyközönség számára nem voltak elérhetőek. Elkészült a fent említett Erdély-térkép az egész Kárpát-me-

⁶ Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1 : 200 000-es méretarányú néprajzi térképe*. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság. 1918. 1 : 200 000. 46 szelvény, egyenként 57 × 38 cm

⁷ Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint*. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet. 1919. 1 : 300 000, 12 szelvény, mutatóval, 64 p., egyenként kb. 88 × 66 cm

⁸ Thirring Lajos levele Bátky Zsigmondhoz Budapest, 1935. február 5. NM EA24965/28

⁹ A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata (megrendelés): <http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv.html> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

¹⁰ Államtudományi Intézet (szerk.): *Erdélynek és Magyarország keleti részének néprajzi térképe 1910-ben. Az 1 : 200 000-es néprajzi térkép alapján*. Budapest, Államtudományi Intézet. 1940. 1 : 500 000, 1 szelvény, 103 × 84 cm

¹¹ Deér József (szerk.): *Erdély*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 1940. 283.

dencére is, szintén 1940-ben.¹² Kocsis Károly korábbi térképeinek megjelenéséig a legutolsó, hasonló méretű, és legalább ekkora méretarányú néprajzi térképeink azonban a Központi Királyi Statisztikai Hivatalban készültek 1942-43-ban, 1 : 300 000-es méretarányban, belső használatra.¹³ Ennek alapján a most megjelent térképet méltán tekinthetjük az elmúlt fél évszázad legjelentősebb eredményének a magyar anyanyelvi/nemzetiségi térképezés területén.

Külföldön a második világháború végéig legalább ekkora méretű és méretarányú térképsorozatok elsősorban Ausztriában,¹⁴ Romániában,¹⁵ valamint a náci Németországban¹⁶ készültek a régióról, szinte kizárólag különböző területi törekvések, konkrét határmegvonások alátámasztására. Ezek a kereskedelmi forgalomban nem elérhető

¹² Államtudományi Intézet (szerk.): *Magyarország néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján. Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly – Teleki Pál 1 : 200 000-es méretarányú néprajzi térképe nyomán.* Budapest: Államtudományi Intézet, 1940. 1 : 500 000, 4 szelvény, egyenként 85,5 × 64,5 cm

¹³ KSH (szerk.): *Magyarország népességének anyanyelvi megoszlása községenként az 1941. évi népszámlálás adatai szerint.* Budapest, Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1943. 1 : 300 000, 8 szelvény, egyenként 73 × 93 cm

¹⁴ Engelmann, Richard: *Sprachminderheiten in Gebiete der ehemaligen Österreichisch-ungarischen Monarchie.* Bécs, Militärgeographisches Institut. 1919. 1 : 200 000, 92 szelvény, egyenként kb. 57 × 38 cm

¹⁵ Institutul Geografic Militar (szerk.): *Hartă etnografică Ardealului și Ungariei de est din anul 1910, complectat cu harta etnografic a României din anul 1930.* 1 : 500.000. Bukarest, Institutul Geografic Militar, 1940 körül. 1 : 500 000, 4 szelvény, egyenként 83 × 61 cm; Mihăilescu, Vintilă: *Carte ethnique de la Roumanie d'après le recensement roumain de l'année 1930.* Bukarest, kiadó nélkül, 1945 körül. 1 : 200 000, 33 szelvény, egyenként 68 × 45 cm

¹⁶ Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte der Slowakei.* Bécs, Publikationsstelle Wien, 1941. 1 : 200 000, 9 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm; Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Jugoslawien.* Bécs, Publikationsstelle Wien, 1941. 1 : 200 000, 40 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm; Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Rumänien.* Bécs, Publikationsstelle Wien, 1940. 1 : 200 000, 44 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm; Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Ungarn.* Bécs, Publikationsstelle Wien, 1941. 1 : 200 000, 23 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm; Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Jugoslawien, Ungarn, Rumänien und Slowakei. Sonderausgabe Deutschum.* Bécs, Publikationsstelle Wien. 1940-41. 1 : 200 000, 40 szelvény, egyenként 56 × 40 cm; Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Jugoslawien, Ungarn, Rumänien und Slowakei. Sonderausgabe Judentum.* Bécs, Publikationsstelle Wien. 1940-41. 1 : 200 000, 4 szelvény, egyenként 56 × 40 cm

térképsorozatok szinte kivétel nélkül Közép-Európa általános térképén¹⁷ alapultak, és csaknem mindig pontmódszert alkalmaztak.

Az államszocializmus éveiben a hazai anyanyelvi és nemzetiségi térképezés háttérbe szorult, jelentősebb munkálatok a késő-Kádár-korszaktól indulhattak meg ismét. Ezzel kapcsolatban Tátrai a modern magyar etnikai földrajz és a két világháború közötti geográfia kapcsolatait vizsgálva részben újjászületésről, részben az etnikai földrajz megszületéséről ír.¹⁸ A '90-es években készült térképek nagy része már az atlasz közvetlen előzményének tekinthető, Kocsis Károly szerkesztésében a Kárpát-medence egyes történeti régióit dolgozták fel, különböző méretarányokban.¹⁹ Ezek mellett kiemelendők Sebők László térképei²⁰ is, amelyek az ezredforduló környékén jelentek meg.

Az anyanyelvi/nemzetiségi térképezés régióink többi országában napjainkra valamelyest háttérbe szorult, kiemelendő azonban a ro-

¹⁷ Közép-Európa általános térképe (letöltés ideje: 2017.01.21.):

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>

¹⁸ Tátrai 2014.

¹⁹ A teljesség igénye nélkül: Kocsis Károly: Kocsis Károly: *Szlovákia mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2000. 1 : 400 000, 1 szelvény, 114 × 80 cm; Kocsis Károly: *A Muravidék mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2005. 1 : 200 000, 1 szelvény, 61 × 48 cm; Kocsis Károly: *Az Órvidék mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, 2005. 1 : 350 000, 1 szelvény, 42,5 × 79 cm; Kocsis Károly – Bottlik Zsolt: *Magyarország etnikai térképe 1941*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2009. 1 : 500 000, 1 szelvény, 106 × 68 cm; Kocsis Károly – Bottlik Zsolt: *Magyarország mai területének etnikai térképe 2001*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2009. 1 : 500 000, 1 szelvény, 106 × 68 cm

²⁰ Sebők László: *Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségi térképe 1989–1992*. München – Budapest: Súdost-institut – Teleki László Alapítvány, 1998. 1 : 2 000 000, 1 szelvény, 64 × 90 cm; Sebők László – Gyurgyík László: *Szlovákia etnikai térképe*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum Kiadó, 2003. 1 : 500 000, 1 szelvény, 66 × 96 cm; Sebők László – Kiss Tamás: *Erdély nemzetiségei a 2002. évi népszámlálás végleges adatai alapján*. Kiadási hely nélkül, Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége Ügyvezető Elnöksége, 2004. 1 : 700 000, 1 szelvény, 77,6 × 96,5 cm

mán állami támogatású, kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézetnek a legutóbbi romániai népszámlálások adatait megjelenítő internetes térképészeti felülete, ahol különböző lekérdezésekkel állíthatunk elő anyanyelvi, illetve nemzetiségi térképeket.²¹ A modern nyugati etnikai földrajzi kutatások súlypontjai többségében jelentősen eltérnek a hazai kutatások irányaitól, ott napjainkban jobbra migráció- illetve a településeken belüli szegregációkutatások dominálnak.²² Ez leginkább a nyugati országokban elterjedt államnemzeti (politikai nemzet) és a régiókban meghatározó kultúrnemzeti felfogás különbözőségéből fakad, amelynek köszönhetően a térszemléletű etnikai kutatások inkább a mi régiókra voltak jellemzőek, míg a nyugati példák a fentiek szerint inkább a bevándorlás kutatására koncentrálnak (bár a legutóbbi években nálunk is kezd előtérbe kerülni a kérdéskör).²³ Az utóbbi években azonban számos igen részletes anyanyelvi/nemzetiségi/rassz térkép készült, kivált az angolszász országokban, ezek egy része nem kutatóintézetekhez köthető. Ezek az alkotások jobbra a világhálón nyilvánosan elérhető, egész országokat,²⁴ vagy egyes városokat²⁵ ábrázoló pontsűrűségi térképek, melyek inkább a különböző rasszokra koncentrálnak a nemzetiségek helyett. Az első ilyen webes térkép²⁶ Dustin Cable nevéhez, illetve a Virginiai Egyetem Demográfiai Kutatócsoportjához kötődik, a későbbi hasonló webes térképek szinte kivétel nélkül ebből a térképből inspirálódtak. A térkép előál-

²¹ Az ISPMN webes térképei:

http://www.ispmn.gov.ro/maps/view/despre_proiect (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

²² Tátrai 2014. 47.

²³ Tátrai 2014. 48.

²⁴ Az USA ponttérképei: <http://www.coopercenter.org/demographics/Racial-Dot-Map> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.),

https://www.nytimes.com/interactive/2015/07/08/us/census-race-map.html?_r=0

(letöltés ideje: 2017. 01. 21.); Nagy-Britannia ponttérképe (Skócia nélkül):

<http://projects.andrewwhitby.com/uk-ethnicity-map/> (letöltés ideje: 2017. 01.

21.); Brazília ponttérképe: <http://patadata.org/maparacial/en.html#lat=-86.84991&lon=100.356744&z=3&o=t> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.);

²⁵ Toronto ponttérképe:

<http://neoformix.com/Projects/DotMaps/TorontoVisMin.html> (letöltés ideje:

2017. 01. 21.); Melbourne ponttérképe: <http://monash.edu/research/city-science/MelbourneEthnicityMap/#map> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

²⁶ USA ponttérképe: <http://www.coopercenter.org/demographics/Racial-Dot-Map>

(letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

lítása ezeknél az alkotásoknál nem igényelt több éves előkészítést, hiszen a digitális alaptérkép és a részletes adatok sokszor akár népszámlálási körzetek szintjéig rendelkezésre álltak, így csak az adatokat kellett az egyes területegységekkel összekötni és azt kivetíteni, ráadásul a pontok elhelyezése az egyes poligonokon belül véletlenszerű. Ezek a térképek különböző nagyítás mellett eltérő részletességűek, de így is látványosan visszaadják a különböző népcsoportok térbeli struktúráját. A pontok sokszor látszólag akár 1 főig is lemennek, ami már adatvédelmi aggályokat is felvetne. Ezt általában úgy oldották meg, hogy a 20-25 főnél kisebb lakosságú egységeket nem ábrázolták külön, illetve ilyen részletes nézetnek a keveredés véletlenszerű. Magyarországról jelenleg nem lehetséges ilyen részletességű térképet készíteni, hiszen sem az adatok, sem a digitális alaptérkép nem áll rendelkezésre ilyen részletességben. Ez azonban a Kocsis Károly által vezetett kutatócsoport eredményeinek értékét csak tovább növeli, hiszen a teljes térképszerkesztést a kutatócsoport végezte, a kiadványban több mint két évtizedes kutatómunka összegzett eredményeit láthatjuk.

A mű második fő szerkezeti elemét képező, az anyanyelvi/nemzetiségi térstruktúra időbeli változásait bemutató térképsorozat hiánypótló jelentőségű. Korábban ilyen jellegű vállalkozásra, leszámítva a Kocsis Károlyhoz köthető korábbi, regionális etnikai térképek melléktérképeit, nem nagyon volt példa. A különböző célok és módszerek összevethetőségének szempontjából nagy erénye a sorozatnak, hogy a melléktérképek a főtérrképen szereplő 2011-es állapotot is megjelenítik.

A kis méretarányú (1 : 2 200 000) térképsorozat rendkívül szemléletesen mutatja be a Kárpát-medence etnikai térstruktúrájának változásait, amelynek nyomon követését és megértését nagymértékben segíti a kiadvány harmadik tematikus részének tekinthető magyar és angol nyelven is olvasható szöveges összefoglaló tanulmány. Ez utóbbi szövegszerűen nem sokat változott a korábbi kiadásokhoz képest, leginkább csak a 2011-es adatokkal egészítették ki.

Az első két időpontra készült (1495; 1784) melléktérkép alkalmazásának létjogosultsága az eredeti adatforrások adatgyűjtési módszereinek kiforratlansága miatt ugyanakkor erősen kérdéses. Habár a kísérőtanulmányban a szerzők alaposan körüljárják az adatok problematikáját, továbbá választ adnak a lakatlan területek lehatárolásának módjaira, valamint a választott településhatárok alkalmazá-

sára is, csak a térképet szemlélve ezek a körülmények nem egyértelműek. Nem szerencsés ezeken a térképeken az 1880-as településhatárok szerepeltetése, még ha csak a tájékozódást segítő kerütek is a térképre, hiszen 1495 után, ahogy arra a magyarázószöveg is rámutat, teljes országrészek településhálózata semmisült meg, majd épült ki újra, illetve alakult át gyökeresen, kivált a 15 éves háború, valamint a törökök kiűzése idején.

Valamelyest félreérthető továbbá a második melléktérkép esetén az 1784-es eszmei időpont kijelölése, mert bár az 1784-87-es népszámlálás adta meg egyértelműen a népességszámot, és ez volt az első magyarországi népszámlálás, anyanyelvi/nemzetiségi adatokat még nem tartalmazott. Ezeket leginkább a valamivel korábbi *Lexicon Locorumból* (1773) és Korabinszky János (1786),²⁷ illetve Vályi András lexikonjából (1796-99)²⁸ nyerhették ki a szerkesztők települési szinten. Ha már elkészült a térképlap, talán szerencsésebb lett volna az 1773-1804 időszak megadása, dacára annak, hogy ez nem egy időpont, de jobban érzékeltetné, hogy milyen nehézkesen, és milyen nagy időbeli szórással lehetséges a vizsgált időszakról egységes (ám érdemi tudományos vizsgálatok lefolytatására az etnikai összetétel tekintetében gyakorlatilag alkalmatlan) adatbázis kiépítését megkísérelni. Továbbá ezeknél a térképeknél, ahogy arra a kísérőtanulmány is rámutat, csak a jellegadó nemzetiség volt megállapítható, így ezek az adatsorok kevésbé megbízhatóak, a későbbi időpontokra rendelkezésre álló adatokkal minőségileg nem szerencsés az összevetésük. Eleve helytelen dolog retrospektív módon egy (vagy több) olyan történeti forrásbázist használni, és aztán a későbbiek mellé egyenrangúként melléteni, amelyek még egy egészen más történeti környezetben, a nemzeti törekvések kialakulása előtt keletkezett, az adatai pedig szinte teljesen ellenőrizhetetlenek. Noha kényszerű dolog, hogy az etnikai adatoknál ezt nem lehet megtenni, az újabb közigazgatási beosztás alkalmazása tovább erősíti azt a képet, mintha a szóban forgó két lap

²⁷ Korabinszky János: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn: in welchen vorzüglichsten Oerten des Landes in alphabetischer angeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden.* Preßburg, Weber und Korabinsky, 1786, 858 p.

²⁸ Vályi András: *Magyar országnak leírása.* 1–3. Buda, Universitas Nyomda, 1796–99.

legitim, összevethető előzménye lenne a későbbi lapoknak. Habár a későbbi, pozitívista szellemű, állami népszámlálási gyakorlatokat is érheti kritika módszertanuk, illetve a legújabbkori kritikai társadalomtudományi megközelítések mentén az egyes kategóriák konstruált jellege, az adatfelvételi szituáció különböző tulajdonságainak torzító hatásai kapcsán, itt etnikai tekintetben jóformán a forráskritika elemi feltételei sem adóttak.

Összességében véleményem szerint ezt a két időpontot szerencsésebb lett volna kihagyni az atlaszból, és csak olyan időpontokra megszerkeszteni a térképeket, amelyekben már rendelkezésre állt kiforrott adatgyűjtési metódus.

Ábrázolási módszerek

A főterkép úgynevezett kördiagramos ábrázolási módszerrel jeleníti meg a tematikus tartalmat. A módszer a magyar anyanyelvi és nemzetiségi térképezésben nem új, elsősorban a KSH alkalmazta korábban. Az egyik legkomolyabb magyar anyanyelvi térkép,²⁹ majd a fentebb említett egyik későbbi KSH-s kiadású térkép³⁰ is ezzel a módszerrel készült. A KSH-n kívül azonban a módszer kezdetben nem örvendett túlzott népszerűségnek a honi etnikai kartográfiában, sőt Kogutowicz Károly kifejezetten kritizálta a módszer alkalmazását: „(...) Ennek [a KSH-ban készült 1908-as térképnek. S. D. Z.] módszerét 3 okból nem tartottuk megfelelőnek. Először is a kördiagramok egymással csak nehezen és bizonytalanul hasonlíthatók össze. Használatkor méréseket kell végeznünk, ha meg akarjuk tudni az ábrázolt lakosság abszolút számát. Másodszor az apróbb községek miatt olyan nagy mértéket kellett a sugarak nagyságára választani, hogy a városok grafikonjai sokszor a második és harmadik szomszédos község területét is ellepték. Ennek a magyarságra kettősen káros következménye volt. Színmagyar vidékeken a nagyobbik magyar folt eltakarta a kisebbiket, erre példa Budapest, amely kb. 100 magyar községet takar el. Nemzetiségi vidékeken a város magyar körszétét elfödtek a szomszédos magyar falvak

²⁹ KSH (szerk.): *A Magyar Állam közigazgatási térképe. Anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal.* 1 : 360 000. Budapest: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1908. 9 szelvény, különböző méretek

³⁰ KSH (szerk.) 1943.

*nemzetiségi foltjai, pl. Pozsony esetében. Végül harmadszor nem volt fenntartható ez a régebbi módszer azért sem, mivel az 1910. népszámlálási kötet igen fontos újjátként közli a nagyobb telepek, tanyák, puszták népességi adatait, ezeket tehát nem hagyhattuk figyelmen kívül.*³¹

Az első megállapítással teljesen, a másodikkal részben egyet lehet érteni, ugyanakkor korabeli módszertani kritika több tekintetben is célzatos volt: leginkább Kogutowicz új módszerének, a pontmódszernek a bevezetését szolgálhatta, különösen érződik ez a harmadik pontból. A Kocsis Károly vezette kutatócsoport a maga térképén ugyanakkor a lehetőségekhez mérten jól megoldotta a vizuális ábrázolást, az egymást fedő kördiagramok minden esetben jól elkülöníthetőek, maga a módszer pedig a hazai anyanyelvi és nemzetiségi térképezés domináns ábrázolási módjává vált a '90-es évektől kezdve (igaz, a legtöbb modern etnikai térkép eleve az intézethez köthető). Az ilyen jellegű térképeknél választott ábrázolási módszert alapvetően befolyásolja a térkép mérete és méretaránya, e tulajdonságokat pedig a térképszerkesztő/megrendelő célja. Nem véletlen, hogy a kiadvány időbeli áttekintést szolgáló, kisebb méretű mellékterképei már jóval egyszerűbb, úgynevezett felületszínezéses módszert alkalmaznak. Ez, noha a módszer a korabeli földrajzi szakirodalomban alapos diskurzusok tárgyát képezte a népsűrűség ábrázolásának és a lakatlan területek kirekesztésének szükségessége mentén, egy adott kérdéskör kis méretben történő ábrázolására, jelen esetben az anyanyelvi/nemzetiségi térstruktúrájának a Kárpát-medencében és környékén végbement időbeli változásainak ábrázolására tökéletesen alkalmas, ugyanakkor a népsűrűség tekintetében jelentkező esetleges különbségeket ez a módszer elfedi.

Az ábrázolt terület

A kiadvány térképei kivétel nélkül ugyanazt a területet, a Kárpát-medencét és szomszédságát ábrázolják. Az első világháborúig a magyar kiadású néprajzi térképek a történeti Magyarországot Horvátországgal együtt ábrázolták. A korabeli térképeken a tematikus adatokat csak ezen államok határai között ábrázoltak, a monarchia

³¹ Kogutowicz Károly: Magyarország 1 : 200 000 méretű néprajzi térképe. *Földrajzi Közlemények*, 1918/7–10. 321.

többi részét, és az egyéb szomszédos országok területét többnyire fehéren hagyták, legfeljebb néhány közigazgatási határt, közlekedési útvonalat, települést tüntettek fel ezeken a területeken, de az is előfordult, hogy teljesen fehéren hagyták, ezzel is előrevetítve a revíziós időszak majdani fő sarokpontját, a Kárpát-medence szerves egységének megbonthatatlanságát. A nem magyarországi szerkesztésű térképeknél³² gyakrabban előfordult, hogy a teljes monarchia anyanyelvi viszonyait megjelenítették. A magyarországi térképszerkesztők 1918 végétől Horvátország területét, elismerve a társkirálysági státuszban lévő terület önállósodását, szinte egyetlen néprajzi térképen sem ábrázolták, vagy pedig, ahogy például Kogutowicz Károly egy későbbi térképe³³ teszi, csak Horvátország pannon területeinek ábrázolására szorítkoztak. Ez vélhetően tudatosan alkalmazott stratégia volt a magyar geográfusok részéről, erre enged következtetni az, hogy az 1918-as Bátky-Kogutowicz térképmű horvátországi szelvényeinek alaptérképét még megszerkesztették, azonban a tematikus tartalom elkészítésétől már eltekintettek a szerkesztők.³⁴ A trianoni békeszerződés során megcsonkult ország geográfusai a két világháború között is következtek a teljes Kárpát-medencét ábrázolták a régi országhatárokat is (sokszor vastagabb vonallal, mint a későbbieket) feltüntetve. A területi revíziós sikerek lecsengésével, a kezdődő politikai aggodalmak idején váltott valamelyest stratégiát az Államtudományi Intézet 1942-től. A Jakabffy Imre által szerkesztett Közép-Európa nemzetiségi térképe³⁵ nem csak nevében, hanem az ábrázolt terület tekintetében is újdonságot hozott. Az ábrázolt területet kiterjesztették, Az Erfurttól Kijevig, Rómától Isztambulig terjedő területen Magyarországot, valamint Jugoszlávia legdélebbi területeit kivéve az egykori kisantant országainak teljes területét ábrázolták olyan megfontolásból, hogy a (továbbra is egységes) Kárpát-medencét egy politikailag némileg tompított, elfogadhatóbb keretben mutassák be a második világháborút lezáró esetleges béke-

³² Czoernig, Karl: *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. I–IV. Bécs, Der kaiserlich–königliche Direction der Administrativen Statistik, 1855. 1 : 864 000, 4 szelvény, egyenként 71 × 52 cm

³³ Kogutowicz Károly: *Magyarország néprajzi térképe*. Budapest, Magyar Királyi Térképészeti Intézet, 1927. 1 : 1 000 000, 1 szelvény, 93 × 57 cm

³⁴ Kogutowicz 1918. 324.

³⁵ Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe*. Budapest, Teleki Pál Intézet. 1942. 1 : 1 000 000, 2 szelvény, egyenként 148 × 95 cm

tárgyalásokon, legitim szereplőként próbálva meg fellépni bármilyenű közép-európai területi rendezés során. Úgy gondolták, hogy a saját készítésű, de a remélhetőleg mindenki által elfogadható térképek a „tér uralását”, a felmerülő területi kérdések sikeres tematizálását segíthetik elő. Fokozottan ebben a szellemben készült el a Közép-Európa Atlasz 1945-ben.³⁶

A fentebb leírt karakterjegyeket részben az itt bemutatott térképkiadvány is magán viseli: A Kárpát-medence, noha a politikai határok csaknem 100 éve mást mutatnak, továbbra is egységes térként tűnik fel a térképen, Horvátországot azonban elhagyják, pontosabban nem szerepel a kivágaton teljes területével. Megjelenítik továbbá a Kárpát-medence határain túli területek a tematikus adatait is, bár az ábrázolt terület jóval kisebb, mint a Közép-Európa Atlaszban szereplő térképeken, inkább a szintén az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének gondozásában megjelenő Magyar Nemzeti Atlasz kivágatát követi.³⁷ A politikai szándékok ugyanakkor valamelyest eltérnek: a térképsorozat elkészítésének legfőbb célja a területi revíziós törekvések helyett immár az érdeklődő nagyközönség tájékoztatása, az oktatásban való megjelenés, valamint a jelenkori nemzetpolitikai törekvések támogatása.³⁸ Ennek nyomán a térkép színezése is jelentősen finomodott a korábbi, revíziós szempontok motiválta gyakorlatokhoz képest: a térképeken elhagyták az előnyben részesített nemzetiség piros színnel való ábrázolását, ami korábban az ilyen jellegű térképek legfőbb optikai torzítása volt hovatartozástól függetlenül, valamint igyekeztek a különböző csoportokat egymástól jól elkülöníthető színekkel jelölni.

Ezek a vonások nagyban emelik a mű tudományos értékét, bemutatva, hogy a régiókban történetileg sok szempontból terhelt anyanyelvi/nemzetiségi térképészet miként válhat objektívebb vizsgálatok eszközévé, ugyanakkor teljesen azért nem szakad el a politi-

³⁶ Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz*. Budapest–Balatonfüred, Államtudományi Intézet, 1945.

³⁷ A Magyar Nemzeti Atlasz honlapja: <http://www.nemzetiatlasz.hu/index.html> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

³⁸ A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata (bemutató): <http://csfk.mta.hu/a-karpat-pannon-terseg-valtozo-etnikai-arculata-atlasz-az-akademiatol-a-kulhoni-es-anyaorszagi-kozepiskolaknak/> (letöltés ideje: 2017. 01. 14.)

kai érdeklődés megjelenítésétől sem, ezt mutatja a Kárpát-medence központi helyzete.

Az etnikai jellegű adatok érzékenysége

Megfontolandó emellett, hogy az anyanyelvi/nemzetiségi térképek a népszámlálások adatait „kemény adatként” jelenítik meg, egyértelmű kategóriákba sorolva az ábrázolt népességet. Az etnikai hovatartozás ugyanakkor sok esetben finomabb struktúrával bír, a többes kötődések és a nem vállalt etnikai hovatartozás jelentősen árnyalhatják a képet. A térképgyűjtemény legújabb kiadásának egyik fő újdonsága éppen az, hogy 2011-re, kivált a nagyobb városokban jelentős mértékben megemelkedett az etnikai jellegű adatokról a népszámlálások során nem nyilatkozók száma (2011-ben 8,3%), ami a második és harmadik kiadás főtérmépeit megvizsgálva már a térképen is szembe tűnik.

Összefoglalás

Összességében elmondható, hogy a bemutatott térképgyűjtemény a magyar földrajztudomány elmúlt fél évszázadának egyik legkiemelkedőbb alkotása. A térképek egyszerre támaszkodnak a hazai etnikai földrajz korábbi örökségére, és jelenítik meg a Kárpát-medence anyanyelvi/nemzetiségi összetételét mind történelmi távlatban, mind a legfrissebb népszámlálási adatokra támaszkodva egységesen, modern eszközökkel. A térképek páratlan részletgazdagságuk okán nem csak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos életben is egyedülálló alkotásoknak számítanak. Reméljük, hogy a munka folytatódik, és az elkövetkező népszámlálások adatait is hasonlóképp térképre vetítik majd a szerzők.

*Felhasznált irodalom**Hivatkozott könyvek, cikkek, tanulmányok*

Deér József (szerk.): *Erdély*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 1940.

Kogutowicz Károly: Magyarország 1 : 200 000 méretű néprajzi térképe. *Földrajzi Közlemények*, 1918/7–10. 320–326.

Korabinszky János: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn: in welchen vorzüglichsten Oerten des Landes in alphabetischer angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden*. Preßburg, Weber und Korabinsky, 1786.

Tátrai Patrik: Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. *Regio*, 2014/2. 45–65.

Vályi András: *Magyar országnak leírása*. 1–3. Buda, Universitas Nyomda, 1796–99.

Térképek, atlaszok

Államtudományi Intézet (szerk.): *Erdélynek és Magyarország keleti részének néprajzi térképe 1910-ben. Az 1 : 200 000-es néprajzi térkép alapján*. Budapest, Államtudományi Intézet. 1940. 1 : 500 000, 1 szelvény, 103 × 84 cm

Államtudományi Intézet (szerk.): *Magyarország néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján. Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly – Teleki Pál 1 : 200 000-es méretarányú néprajzi térképe nyomán*. Budapest: Államtudományi Intézet, 1940. 1 : 500 000, 4 szelvény, egyenként 85,5 × 64,5 cm

Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország 1 : 200 000-es méretarányú néprajzi térképe*. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság, 1918. 1 : 200 000, 46 szelvény, egyenként 57 × 38 cm

- Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly: *Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint*. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet. 1919. 1 : 300 000, 12 szelvény, mutatóval, 64 p., egyenként kb. 88 × 66 cm
- Engelmann, Richard: *Sprachminderheiten in Gebiete der ehemaligen Österreichisch-ungarischen Monarchie*. Bécs, Militärgeographisches Institut. 1919. 1 : 200 000, 92 szelvény, egyenként kb. 57 × 38 cm
- Institutul Geografic Militar (szerk.): *Harta etnografică Ardealului și Ungariei de est din anul 1910, complectat cu harta etnografică a României din anul 1930. 1 : 500.000*. Bukarest, Institutul Geografic Militar, 1940 körül. 1 : 500 000, 4 szelvény, egyenként 83 × 61 cm
- Jakabffy Imre: *Közép-Európa nemzetiségi térképe*. Budapest, Teleki Pál Intézet. 1942. 1 : 1 000 000, 2 szelvény, egyenként 148 × 95 cm
- Kocsis Károly: *A Muravidék mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2005. 1 : 200 000, 1 szelvény, 61 × 48 cm
- Kocsis Károly: *Az Órvidék mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet, 2005. 1 : 350 000, 1 szelvény, 42,5 × 79 cm
- Kocsis Károly: *Szlovákia mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2000. 1 : 400 000, 1 szelvény, 114 × 80 cm
- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt: *Magyarország etnikai térképe 1941*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2009. 1 : 500 000, 1 szelvény, 106 × 68 cm

- Kocsis Károly – Bottlik Zsolt: *Magyarország mai területének etnikai térképe 2001*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. 2009. 1 : 500 000, 1 szelvény, 106 × 68 cm
- Kocsis Károly – Tátrai Patrik (szerk.): *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata / Changing ethnic patterns of the Carpatho-Pannonian area*. Budapest, MTA CSFK FTI. 2015. 35 p. + 11 térkép, harmadik kiadás.
- Kogutowicz Károly: *Magyarország néprajzi térképe*. Budapest, Magyar Királyi Térképészeti Intézet, 1927. 1 : 1 000 000, 1 szelvény, 93 × 57 cm
- Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte der Slowakei*. Bécs, Publikationsstelle Wien, 1941. 1 : 200 000, 9 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm
- Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Jugoslawien*. Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 1 : 200 000, 40 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm
- Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Rumänien*. Bécs, Publikationstelle Wien, 1940. 1 : 200 000, 44 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm
- Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Ungarn*. Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 1 : 200 000, 23 szelvény, egyenként kb. 40 × 56 cm
- Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Jugoslawien, Ungarn, Rumänien und Slowakei. Sonderausgabe Deutschtum*. Bécs, Publikationstelle Wien. 1940-41. 1 : 200 000, 40 szelvény, egyenként 56 × 40 cm
- Krallert, Wilfried: *Volkstumskarte von Jugoslawien, Ungarn, Rumänien und Slowakei. Sonderausgabe Judentum*. Bécs, Publikationstelle Wien. 1940-41. 1 : 200 000, 4 szelvény, egyenként 56 × 40 cm

- KSH (szerk.): *Magyarország népességének anyanyelvi megoszlása községenként az 1941. évi népszámlálás adatai szerint*. Budapest, Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1943. 1 : 300 000, 8 szelvény, egyenként 73 × 93 cm
- KSH (szerk.): *A Magyar Állam közigazgatási térképe. Anyanyelvi adatokkal kiegészítette a M. Kir. Központi Stat. Hivatal*. 1 : 360 000. Budapest: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1908. 9 szelvény, különböző méretek
- Mihăilescu, Vintilă: *Carte ethnique de la Roumanie d'après le recensement roumain de l'année 1930*. Bukarest, kiadó nélkül, 1945 körül. 1 : 200 000, 33 szelvény, egyenként 68 × 45 cm
- Rónai András (szerk.): *Közép-Európa Atlasz*. Budapest–Balatonfüred, Államtudományi Intézet, 1945.
- Sebők László: *Közép- és Délkelet-Európa nemzetiségi térképe 1989–1992*. München – Budapest: Südost-institut – Teleki László Alapítvány, 1998. 1 : 2 000 000, 1 szelvény, 64 × 90 cm
- Sebők László – Gyurgyík László: *Szlovákia etnikai térképe*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Kiadó, 2003. 1 : 500 000, 1 szelvény, 66 × 96 cm
- Sebők László – Kiss Tamás: *Erdély nemzetiségei a 2002. évi népszámlálás végleges adatai alapján*. Kiadási hely nélkül, Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége Ügyvezető Elnöksége, 2004. 1 : 700 000, 1 szelvény, 77,6 × 96,5 cm

Levéltári források, kéziratok

Thirring Lajos levele Bátky Zsigmondhoz Budapest, 1935. február 5.
NM EA24965/28

Internetes források

Brazília ponttérképe: <http://patadata.org/maparacial/en.html#lat=-86.84991&lon=100.356744&z=3&o=t> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.);

Az ISPMN webes térképei:
http://www.ispmn.gov.ro/maps/view/despre_proiect (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata
(díjak): <http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon/dijak.html>
(letöltés ideje: 2017.01. 14.)

A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata
(bemutató): <http://csfk.mta.hu/a-karpat-pannon-terseg-valtozo-etnikai-arculata-atlasz-az-akademiától-a-kulhoni-es-anyaorszagi-kozepiskoláknak/> (letöltés ideje: 2017. 01. 14.)

A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata
(megrendelés): <http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv.html>
(letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata
(tartalom): <http://www.mtafki.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/>
(letöltés ideje: 2017. 01. 22.)

Közép-Európa általános térképe:
<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

A Magyar Nemzeti Atlasz honlapja:
<http://www.nemzetiAtlasz.hu/index.html> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

Melbourne ponttérképe: <http://monash.edu/research/city-science/MelbourneEthnicityMap/#map> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

Nagy-Britannia ponttérképe (Skócia nélkül):

<http://projects.andrewwhitby.com/uk-ethnicity-map/> (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

Toronto ponttérképe:

<http://neoformix.com/Projects/DotMaps/TorontoVisMin.html>
(letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

Az USA ponttérképe:

<http://www.coopercenter.org/demographics/Racial-Dot-Map>
(letöltés ideje: 2017. 01. 21.)

Az USA egy másik ponttérképe:

https://www.nytimes.com/interactive/2015/07/08/us/census-race-map.html?_r=0 (letöltés ideje: 2017. 01. 21.)